

MOKSLEIVIŲ ĮVARDIJAMOS SAVIŽUDIŠKŲ POLINKIŲ PRIEŽASTYS

Nida Žemaitienė

Biomedicinos mokslų daktarė, lektorė
Kauno medicinos universitetas,
Profilaktinės medicinos katedra
Eivenių g. 4, 50009 Kaunas
Tel. (+370 37) 33 76 73
Faksas: (+370 37) 33 76 73
El. paštas: nida@med.kmu.lt

Apolinaras Zaborskis

Biomedicinos mokslų habilituotas daktaras,
docentas
Kauno medicinos universitetas,
Biomedicininų tyrimų institutas,
Socialinės pediatrijos laboratorija
Eivenių g. 4, 50009 Kaunas
Tel. (+370 37) 30 29 69
Faksas: (+370 37) 30 29 59
El. paštas: socped@kmu.lt

Straipsnyje pristatomo tyrimo tikslas buvo įvertinti Lietuvos moksleivių savižudiškų polinkių paplitimą ir išanalizuoti, kokius savižudiškų minčių bei elgesio paaiškinimus pateikia vienuolikos, trylikos ir penkiolikos metų berniukai ir mergaitės. Atliktas darbas pagrįstas 2002 metų PSO koordinuojamos moksleivių sveikatos ir gyvensenos studijos (Health Behaviour in School-Aged Children – HBSC) duomenimis. Tirtą kontingentą sudarė 5645 moksleiviai: 2887 (51,1 proc.) berniukai ir 2758 (48,9 proc.) mergaitės.

Tyrimo duomenimis, savižudiški polinkiai būdingi trečdaliui (32,5 proc.) apklausoje dalyvavusių moksleivių. Savižudiškų polinkių turintys moksleiviai linkę atskleisti jų priežastis: jas nurodė 42,7 proc. tiriamųjų. Aptardami savižudiškas paskatas moksleiviai dažniausiai minėjo slegiančius jausmus ir išgyvenimus. Jaunesnieji moksleiviai mintis ir bandymus save žaloti itin dažnai aiškino smalsumu ir noru išbandyti įvairius savižudybės būdus.

Įvadas

Savižudybių rodikliai yra svarbus visuomenės gyvenimo kokybės ir dvasinės sveikatos rodiklis. Vaikų ir jaunimo savižudybių ir bandymų žudytis skaičius didėja daugelyje išsivysčiusių šalių (Beutrais, 2002; Hawton et al., 2002; Kerkhof, Arensman, 2001; Kerfoot, 1999; De Wilde, Kienhorst, 1994). Lietuvoje susiklosčiusi situacija itin kelia nerimą. Amžiaus grupėje iki septyniolikos metų 100 000 gyventojų 1998 m. teko 2,7, 1999 m. – 3,5, 2000 m. – 3,7 savižudybės (Lietuvos vaikai. Statistikos rinkinys, 2001). Pa-

laipsniui didėjantis mokyklinio amžiaus jaunuolių savižudybių skaičius ima vyrauti jaunimo mirtingumo dėl išorinių priežasčių struktūroje.

Atsakymų į klausimą, kokios priežastys skatina jauną žmogų kelti prieš save ranką, seniai ir intensyviai ieškoma visame pasaulyje. Sukaupta pakankamai įrodymų, kad savižudybė arba mėginimas žudyti retai būna spontaniško, momentinio sprendimo padarinys. Paauglių ir jaunuolių apklausų duomenys rodo, kad mintys apie savižudybę, autodestruktyvūs veiksmai ir savižudybė dažniausiai keičia vienas kitą, sudarydami hierarchišką visumą (Pelkonen, Marttunen,

2003; Beutrais, 2002; Ribakovienė, 2002; Gailienė, 1998; Leskauskas, 1998; Kienhorst et al., 1995). Todėl, siekiant geriau pažinti savižudybės fenomeną, daug dėmesio skiriama jaunimo autodestruktyviam elgesiui ir suicidiniams polinkiams analizuoti. Šios problemos nemažai tyrinėtos ir Lietuvoje. Tyrinėjant nustatyta daugelis suicidinės rizikos veiksnių, aprašytos sveikatos, socialinės ir psichologinės sąlygos, galinčios paskatinti autodestrukciją (Ramanauskienė ir kt., 2002; Ribakovienė, Pūras, 2002; Gailienė ir kt., 1999; Žemaitienė ir kt., 2001; Leskauskas, 1998). Deja, bendrų dėsningumų suradimas mažai tegali padėti paaiškinti konkretų savižudybės ar suicidinio bandymo atvejį, kuriame sąveikaudamos ir susipindamos įvairios priežastys bei sąlygos įgyja naują, unikalią prasmę.

Šiuo požiūriu pačių jaunuolių nuomonė apie tai, kokios priežastys skatina savižudišką mintis, ketinimus ir veiksmus, yra itin svarbi. Dauguma užsienio šalyse atliktų tyrimų, analizuojančių galimas savižudybės priežastis, remiasi autopsijos metodais (Shaffer, 1974; Brent, Perper, 1993; Grøholt et al., 1998). Negausios studijos, analizuojančios, kaip bandę nusižudyti arba sąmoningai save žaloję paaugliai ir jaunuoliai aiškina savo elgesio priežastis ir motyvus, remiasi tik klinikinėmis įvairių gydymo institucijų pacientų imtimis (Boergers et al., 1998; Smith, 2002). Lietuvoje reprezentatyvių panašaus pobūdžio tyrimų iki šiol nėra atlikta.

Todėl šiuo tyrimu siekėme įvertinti Lietuvos moksleivių suicidinių polinkių paplitimą bei patyrinėti, kokius savižudiškų minčių ir elgesio paaiškinimus pateikia vienuolikos, trylikos ir penkiolikos metų berniukai ir mergaitės.

Tikimės, kad žinojimas, kaip įvairaus amžiaus ir skirtingų lyčių paaugliai linkę aiškinti ir įvardyti savižudiškų paskatų motyvus, sudarys galimybę lengviau atpažinti savižudybės rizika pasižyminčius paauglius bei jiems padėti.

Metodika ir tiriamieji

Atliktas darbas pagrįstas 2002 metų Pasaulinės sveikatos organizacijos koordinuojamos moksleivių sveikatos ir gyvenamosios studijos HBSC (*Health Behaviour in School-Aged Children – HBSC*) duomenimis (Currie, 1998). Šis pagal vienodą metodiką atliekamas moksleivių sveikatos ir gyvenamosios stebėjimas įvairiose Europos šalių ir kitų šalių mokyklose pradėtas vykdyti daugiau kaip prieš du dešimtmečius. Lietuvoje pagal šią programą jau atliktos trys moksleivių apklausos – 1992, 1998 ir 2002 metais. Tyrimus daro Kauno medicinos universiteto Socialinės pediatrijos laboratorijos kolektyvas. Jiems vykdyti gautas Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos bei miestų ir rajonų švietimo skyrių pritarimas bei atrinktų mokyklų vadovybės sutikimas.

Šalyse, dalyvaujančiose šio tyrimo programoje, kas ketveri metai apklausiamos reprezentatyvios 11, 13 ir 15 metų amžiaus moksleivių grupės. Tiriamųjų grupės buvo sudarytos atsitiktinės atrankos principu. Atrankos vienetas buvo klasė. Lietuvoje, atliekant apklausą pavasarį, buvo tikslinga pasirinkti penktas, septintas ir devintas klases, nes šiose klasėse mokosi daugiausia tiriamojo amžiaus moksleivių. Reikiamas tokių klasių skaičius buvo sudarytas iš penkių Lietuvos regionų (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių ir Panevėžio) ir lietuvių, rusų bei lenkų mokyklų klasterių, iš kurių atrinktas moksleivių skaičius, proporcingas bendram moksleivių skaičiui klasteryje. Atlikti skaičiavimai parodė, jog turi būti apklausta ne mažiau kaip 1500 kiekvienos amžiaus grupės moksleivių. Iš viso buvo atrinktos 297 penktos, septintos ir devintos klasės iš 105 Lietuvos mokyklų. Tikėtasi, kad atrinktose klasėse mokosi apie 6000 moksleivių.

Moksleivių apklausa vyko 2002 m. kovą–balandį klasėse, ją atlikti padėjo klasių auklėtojai. Buvo siekiama, kad moksleiviai į klausimus atsa-

kytų savarankiškai ir jaustūsi saugiai. Užpildę anketas moksleiviai jas patys sudėdavo į vokus ir užklijuodavo, paskui jos buvo surenkamos ir perduodamos tyrimą atliekančiai laboratorijai.

2002 metais tirtą kontingentą sudarė 5645 moksleiviai: 2887 (51,1 proc.) berniukai ir 2758 (48,9 proc.) mergaitės. Tiriamųjų amžiaus grupės buvo gana vienodo dydžio: 11 metų – 1867 (33,1 proc.) moksleiviai, 13 metų – 1873 (33,2 proc.) moksleiviai, 15 metų – 1905 (33,7 proc.) moksleiviai. Apklausos imtis taip pat atspindėjo šalies moksleivių populiaciją tautybės bei gyvenamosios vietos atžvilgiu. Apklausos duomenys, patikrinus jų kokybę Bergeno universitete (Norvegija), buvo įtraukti į tarptautinį 36 šalių duomenų banką.

Moksleivių apklausai naudota anoniminė anketa, sudaryta vadovaujantis tarptautiniu tyrimo protokolu (Currie, 1998). Į ją, be visoms šalims privalomų klausimų apie moksleivių sveikatą, gyvenimą ir elgseną, buvo įtraukti papildomi, kiekvienai šaliai aktualūs klausimai. Atsižvelgiant į jaunimo savižudybių problemos svarbą, Lietuvoje naudotas klausimynas buvo papildytas klausimais apie suicidinius polinkius ir juos sukėlusias priežastis.

Apie suicidinių polinkių paplitimą buvo sprendžiama pagal moksleivių atsakymus į klausimą „Ar tau kada nors kildavo minčių apie savižudybę?“. Atsakydami į šį klausimą moksleiviai galėjo pasirinkti vieną iš 5 galimų atsakymo variantų: „niekada apie tai negalvojau“, „kartais kildavo tokių minčių“, „dažnai kyla tokių minčių“, „esu galvojęs apie tai labai rimtai ir net kūręs planus, kaip tai padaryti“, „esu bandęs nusižudyti“. Atliekant duomenų analizę, pirmąjį atsakymo variantą pasirinkę moksleiviai buvo apibūdinami kaip neturintys suicidinių polinkių, nes visi kiti atsakymų variantai rodo tam tikrą suicidinių potencialą, kuris šiame tyrime

įvardijamas kaip suicidiniai polinkiai (SP). Dažnos mintys apie savižudybę, planavimas ir bandymas tai padaryti vertinami kaip didelės suicidinės rizikos požymiai (Leenaars, Wenckstern, 1991; Kienhorst et al., 1995; Gailienė, 1998; Pelkonen, Marttunen, 2003). Todėl, atliekant duomenų analizę, suicidinių polinkių turinčių moksleivių grupėje buvo išskirtas ir didelė suicidinė rizika (DSR) pasižyminčių moksleivių pogrupis.

Suicidiškų minčių ar elgesio priežastis moksleiviai išsakė laisva forma, savais žodžiais atsakydami į klausimą „Jei buvai ties savižudybės riba (dažnai apie ją galvojai, planavai) arba bandei nusižudyti, trumpai parašyk pagrindines priežastis, paskatinusias taip pasielgti“. Atliekant duomenų analizę visi moksleivių parašyti tekstai buvo suskirstyti į 9 kategorijas: sunkumai šeimoje, sunkumai su bendraamžiais, smurtas, netektys, ryškūs gyvenimo pasikeitimai, materialiniai sunkumai, slėgiantys jausmai, sunkumai mokykloje bei kitos priežastys, nepriskirtos nė vienai iš minėtų kategorijų. Tais atvejais, kai kildavo abejonių, kuriai kategorijai priskirti moksleivio nurodytą priežastį, buvo klausama trijų nepriklausomų ekspertų nuomonės.

Duomenys analizuoti kompiuteriu programa SPSS (11,S). Rezultatai pateikiami lentelėse ir grafikuose. Daugumoje jų vertinamas atsakymų į anketos klausimus dažnis (procentais) įvairiose tiriamųjų grupėse: pagal lytį, amžių, suicidinių polinkių intensyvumą ir kt. Atsakymų dažnio patikimumas nusakytas 95 proc. pasikliautinoju intervalu. Statistinės hipotezės apie požymių tarpusavio ryšį patikimumui panaudotas Chi kvadrato (χ^2) kriterijus. Naudoti tokie statistinių išvadų patikimumo lygiai: $p > 0,05$ – nepatikima (NS), $p < 0,05$ (*) – patikima, $p < 0,01$ (**) – labai patikima, $p < 0,001$ – itin patikima išvada.

Tyrimo rezultatai

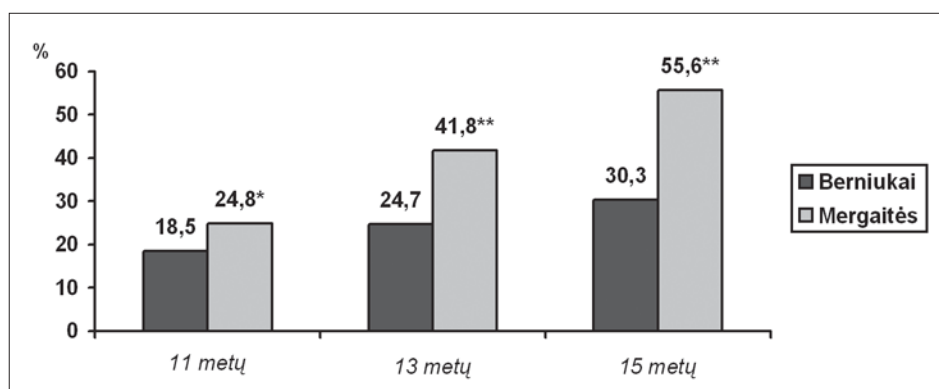
Atlikto tyrimo duomenimis, suicidiniai polinkiai būdingi maždaug trečdaliui (32,5 proc.) vienuolikos, trylikos ir penkiolikos metų amžiaus moksleivių: 24,1 proc. atsakiusiųjų nurodė, kad jiems kartais kildavo minčių apie savižudybę, 4,0 proc. teigė, kad tokios mintys juos aplanko dažnai, 2,7 proc. buvo galvoję apie savižudybę labai rimtai ir kūrę konkrečius savižudybės planus, 1,7 proc. pažymėjo, jog yra bandę nusizudyti. Mergaitės suicidiniai polinkiais pasižymėjo beveik du kartus dažniau nei berniukai (atitinkamai 61,6 proc. ir 38,4 proc., $p < 0,001$). Įvairaus amžiaus grupių berniukų ir mergaičių suicidinių polinkių dažnis pateiktas 1 pav.

Kaip matome, ir berniukų, ir mergaičių SP dažnis didėja su amžiumi, tačiau mergaičių suicidiškumo rodikliai visose amžiaus grupėse aukštesni nei berniukų. Tarp vienuolikmečių šis skirtumas dar nėra labai ryškus, tačiau kiekvienais paauglystės metais didėja, nes mergaičių suicidiškumo rodikliai kinta sparčiau nei berniukų. Daugiau nei pusė penkiolikmečių mergaičių pasižymėjo suicidiniai polinkiais, iš jų 16,7 proc. minėjo dažnas mintis apie savižudybę,

konkrečius savižudybės planus arba bandymus nusizudyti. Penkiolikmečių berniukų DSR rodikliai buvo daug mažesni ir sudarė 6,4 proc.

Tyrimo duomenimis, vienokias ar kitokias slegiančių išgyvenimų priežastis nurodė 42,7 proc. savižudiškais polinkiais pasižyminčių moksleivių. Moksleiviai, kuriems būdinga didelė savižudybės rizika, buvo labiau linkę atskleisti savo išgyvenimų priežastis nei tie, kurie tik kartais pagalvoja apie savižudybę. Kartais galvojančių apie savižudybę moksleivių grupėje savižudiškus polinkius paskatinusių išgyvenimų priežastis įvardijo 37,3 proc. apklaustųjų, didelės savižudybės rizikos grupėje atitinkamai – 58 proc. ($p < 0,001$). Kartais galvojančių apie savižudybę ir pasižyminčių didele savižudybės rizika moksleivių nurodytų priežasčių palyginimas pateiktas 2 pav.

Pateikti duomenys rodo, kad įvardytų priežasčių pasiskirstymas kartais galvojančių apie savižudybę ir didelės suicidinės rizikos moksleivių grupėse panašus: dažniausiai buvo minimi slegiantys jausmai, nesėkmės ir sunkumai mokykloje, šeimoje bei santykiuose su bendraamžiais, rečiausiai – netektys, ryškūs gyvenimo pa-

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, lyginant berniukų ir mergaičių grupes.

1 pav. Vienuolikos, trylikos ir penkiolikos metų berniukų ir mergaičių suicidinių polinkių dažnis, procentais

sikeitimai, materialiniai sunkumai ir smurtas. Tačiau DSR pasižymintys moksleiviai du kartus dažniau nei kartais pagalvojęs apie savižudybę teigė, kad suicidinius polinkius paskatino sunkūs, slegiantys jausmai, bendravimo su bendraamžiais sunkumai, smurtas ir „kitos“ priežastys.

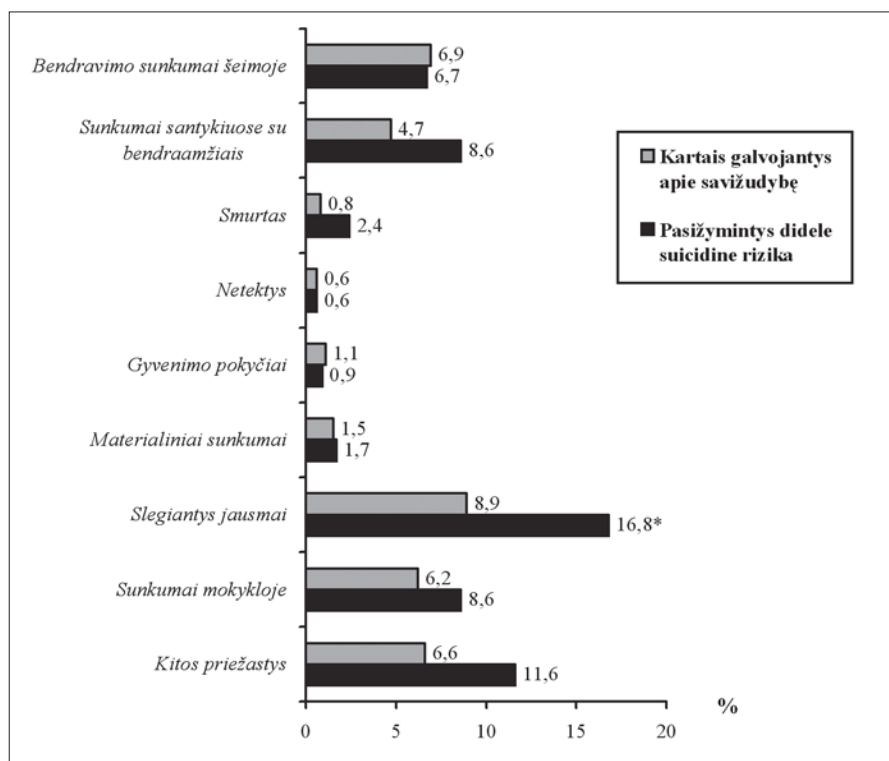
Savižudiškų polinkių turėjusios mergaitės, palyginti su berniukais, du kartus dažniau linkios įvardyti tai, kas, jų manymu, paskatino savižudiškas mintis ar ketinimus (atitinkamai – 51,9 proc. ir 27,7 proc.). Šie skirtumai itin akivaizdūs DSR grupėje, kur vienokias ar kitokias sunkių išgyvenimų priežastis nurodė 71,8 proc. mergaičių ir 30,8 proc. berniukų (3 pav.).

Kaip rodo pateikti duomenys, mergaitės beveik keturis kartus dažniau nei berniukai daž-

nas mintis apie savižudybę, planus ir bandymus žudyti bando paaiškinti slegiančiais jausmais, smurtu ir bendravimo su bendraamžiais sunkumais. Bendravimo su tėvais sunkumų dažnis panašus abiejų lyčių paauglių grupėse.

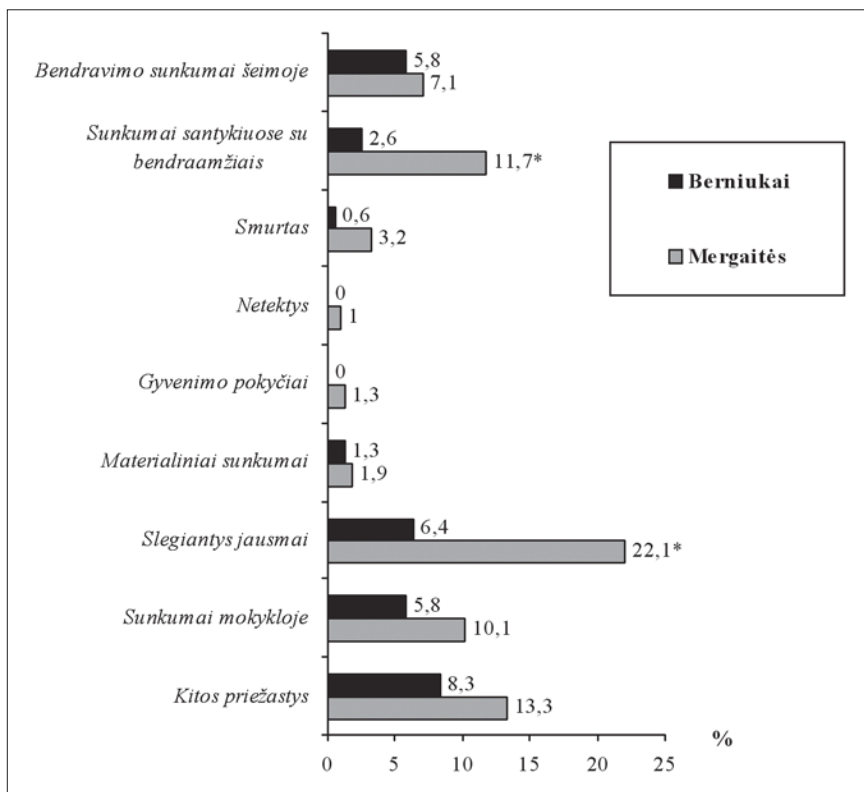
Su amžiumi paaugliai įgyja vis daugiau galimybių analizuoti ir vertinti savo išgyvenimus. Tai patvirtino ir šio tyrimo duomenys. Kritinių išgyvenimų priežastis nurodė 7,6 proc. suicidiniiais polinkiais pasižymėjusių penktokų, 14,7 proc. septintokų ir 19,3 proc. devintokų.

Išsamiau aptarsime, kaip moksleiviai aprašo mintis, ketinimus ar bandymus nusizudyti paskatinusias priežastis, kokią žodinę išraišką joms suteikia, koks analizei naudotų priežasčių grupių turinys. Duomenys pateikiami priežasčių kategorijų kodavimo seka.

* $p < 0,05$, lyginant kartais pagalvojančių apie savižudybę ir DSR pasižymintį moksleivių grupes.

2 pav. Moksleivių įvardijamų savižudiškų polinkių priežasčių dažnis pagal suicidinės rizikos laipsnį

* $p < 0,05$, lyginant berniukų ir mergaičių grupes.

3 pav. Didelės suicidinės rizikos priežasčių dažnis berniukų ir mergaičių grupėse

Bendravimo sunkumai šeimoje

Moksleivių nurodytus šeimoje patiriamus sunkumus galima suskirstyti į 3 pagrindines subkategorijas:

- vaikų ir tėvų tarpusavio nesutarimai;
- tėvų tarpusavio nesutarimai;
- tėvų meilės ir dėmesio stoka.

Anketose įvardyti nesutarimų su tėvais apibūdinimai skyrėsi ir pagal tai, ar pagrindinė nesutarimų su tėvais priežastis buvo apibendrintai nusakyta, ar konkrečiai įvardyta.

Apibendrintai įvardijamų nesutarimų su tėvais ir kitais šeimos nariais apibūdinimai dažniausiai lakoniški, sudaryti iš dviejų–keturių žodžių. Tokiuose paaiškinimuose nesutarimų

priežastis tiesiog konstatuojama, įvardijama nepateikiant išsamesnio paaiškinimo (pvz.: „tėvai kartais (dažnai) manęs nesupranta“, „tėvų priekaištai“, „tėvai nepasitiki“, „nervina mama“, „mama ant manęs staugia“, „nesutarimai su tėvu“, „užkniso tėvas“, „tėvo rėkimas“).

Šiai kategorijai taip pat buvo priskirtos priežastys, kai moksleiviai tiesiog nurodydavo: „tėvai“, „tėvų elgesys“, ir nepateikdavo jokių paaiškinimų. Buvo daroma prielaida, kad po tokiomis paaiškinimais taip pat slypi konfliktiški tėvų ir vaikų tarpusavio santykiai.

Nesutarimai, konfliktai su patėviais ir globėjais buvo įvardyti tik trijų moksleivių anketose („dėl patėvio nebenoriu gyventi“, „nesutariu su patėviu“, „pykausi su globėjais“).

Įtemptus santykius su kitais šeimos nariais moksleiviai minėjo retai. Apibūdinant santykius su broliais ir seserimis beveik visais atvejais buvo vartojamas veiksmažodis „nervina“ („nervina broliai“, „nervina sesė“, „nervina sesė ir močiutė“).

Konkrečiai įvardytos nesutarimų, kivirčių, ginčų su tėvais priežastys - ūmūs vienkartiniai konfliktai su abiem arba su vienu iš tėvų. Šios priežastys paprastai aprašomos nuosekliau, pateikiami paaiškinimai ir suicidiškų paskatų motyvai. Neretai minimas spontaniškai kilęs noras atkeršyti, pagąsdinti, išvengti bausmės: „susipykau su tėvais, nes užmiršau laiku pareiti namo“, „neleido eiti su draugais“, „bijojau tėvų blogai pasielgęs“, „tėvai neišleido iš namų“, „neišleido į diskoteką, tiesiog galvojau, kaip tėvai jausis be manęs, kai labai su jais susipykau“, „tėvai neteisingai apkaltino, kaltina dėl brolio nepadarytų darbų“.

Dar vienas gana dažnai pasitaikantis nesutarimų su tėvais motyvas – konkrečiau arba abstrakčiau nusakomi asmeninės laisvės apribojimai („neturiu pakankamai laisvės“, „neleidžia daryt ko noriu“, „tėvai per daug kišasi į mano gyvenimą“, „tėvai atrenka draugus“, „niekur neišleidžia, tik verčia dirbti namuose“).

Pažymėtina, kad įvardydami konkrečias nesutarimų su tėvais priežastis moksleiviai dažnai nurodo ir konkretų savižudybės būdą: „susipykau su mama, ji mane nubaudė, žadėjau pasikarti, bet paskui persigalvojau“, „mama niekur neišleidžia, atsibodo būti kūdikiu, norėjau pasikarti arba persipjauti venas“, „man nepirko drabužių, susipykau su tėvu ir norėjau persipjaut venas“ ir pan.

Antroji, palyginti dažna moksleivių įvardytų savižudiškų paskatų subkategorija – tėvų tarpusavio nesutarimai. Pateikdami tokio pobūdžio paaiškinimus, moksleiviai ne tik nurodo tėvų tarpusavio nesutarimus („mamos ir tėčio barniai“,

„mamos girtuoklystė ir tėvų pykčiai“, „tėvų nesutarimai“), bet ir atskleidžia kitas skaudžias tokius konfliktus lydinčias aplinkybes („tėvai girtuokliauja ir pykstasi“, „tėvai nuolat pykstasi iki muštynių“). Vaikų įvardyti tėvų nesutarimai ypač dažnai būna dėl abiejų ar vieno iš tėvų girtavimo. Aprašymuose pateikiamas paaiškinimas, patvirtinantis, kad nurodyta priežastis dažnai kartojasi („tėvas geria, namie pastoviai rietenos, o kitiems mano gyvenimas atrodo nuostabus“).

Trečiajai priežasčių subkategorijai priskirti paaiškinimai, kurių pagrindą sudaro vienaip ar kitaip pabrėžiama tėvų meilės ir dėmesio stoka. Šios priežastys skiriasi pagal tai, kuo remiantis daroma išvada apie tėvų meilės stoką. Argumentuodami moksleiviai dažniausiai remiasi savo jausmais („jaučiuosi tėvų nemylima (-as)“), paramos ir palaikymo stoka („trūko tėvų meilės, palaikymo“, „sunkiui laikotarpiu trūko šeimos palaikymo“). Kartais įvardijamas savižudiškas mintis paskatindavo tėvų elgesys („tėvai manęs nepaguosdavo, nepaklausdavo, kas man yra“, „tėvams aš nerūpiu, buvo išvarę iš namų“), arba išvada apie tėvų meilės trūkumą daroma lyginant save su broliais ir seserimis („mane tėvai myli mažiau negu sesė“, „manęs nemyli taip, kaip brolių“).

Sunkumai santykiuose su bendraamžiais

Moksleivių įvardyti bendravimo su bendraamžiais sunkumai sudaro dvi panašaus dydžio subkategorijas:

- a) meilės nesėkmės;
- b) nesutarimai, konfliktai su draugais.

Pirmajai grupei priskirti suicidiškų minčių paaiškinimai dažniausiai buvo įvardyti „meilės nesėkmėmis“, „nelaiminga meile“ ar tiesiog „meile“, „įsimylėjimu“ arba tarytum buvo atsakoma į klausimą „dėl ko?“ („dėl merginos“, „dėl

vaikino“, „dėl mylimo žmogaus“). Šiek tiek rečiau buvo pateikiami detalesni išgyventų sunkumų paaiškinimai: „paliko vaikiną (merginą)“, „išsiskyriau su mergina (vaikinu), kurią (-į) mylėjau“.

Keletas moksleivių kaip savižudiškų paskatų priežastį nurodė nepatenkintą intymaus bendravimo poreikį: „neturiu vaikiną, o man norisi meilės“, „neturiu draugo, kaip kitos“, „manęs nemyli joks bernas“. Pažymėtina, kad tokio pobūdžio išgyvenimų pasitaikė tik mergaičių atsakymuose.

Konfliktus, nesutarimus su draugais moksleiviai atsakymuose minėjo taip pat dažnai, kaip ir meilės nesėkmes. Tokios priežastys dažniausiai buvo nusakomos apibendrintai („konfliktai su draugais“, „dėl draugų“, „nesutarimai su draugais“). Konkrečiai įvardytos su draugais susijusios suicidiškų minčių priežastys sudarė 3 pagrindines subkategorijas: draugų neturėjimas („neturiu draugų“, „jaučiuosi niekam nereikalingas (-a)“; draugų praradimas („praradau geriausius draugus“, „nuo manęs nususuko draugai“) ir draugų apgaulė, išdavystė („išdavė draugė“, „apgavo artimas draugas“).

Smurtas

Smurto kategorijai priskirtų priežasčių skalėje du trečdalius sudarė draugų patyčios, pašaipos, pajuoka, pravardės, įžeidinėjimai, kurie dažniausia taip ir buvo įvardijami. Kai kuriose anketose, šalia patirto smurto aprašymų, moksleiviai bandydavo paaiškinti, ko tikėjosi iš savižudybės. Tokiuose paaiškinimuose vyravo du pagrindiniai motyvai: keršto troškimas („norėjau, kad dėl manęs verktų tie, kurie iš manęs juokėsi“, „norėjau, kad gailėtųsi tie, kurie iš manęs tyčiojosi“) ir noras išsivaduoti, išvengti skaudinančių pašaipų bei įžeidinėjimų („nebegalėjau pakęst patyčių“, „nebenorėjau būti pajuokų objektas“).

Fizinis smurtas buvo minimas rečiau nei psichologinis. Jis beveik visada buvo nusakomas lakoniškai, įvardijant smurtautojus („muša tėvai“, „muša girtas tėvas“, „visi muša, skriaudžia“). Tarp smurtaujančiųjų dažniausiai minimi abu tėvai arba mama. Tikėtina, kad šiais atvejais panaudota fizinė jėga sukelia itin stiprų psichologinį skausmą. Kai kurie moksleiviai bandė apibūdinti smurto sukeltą psichologinę būseną: „kai muša mama, norisi mirti“, „kai muša tėvai, atrodo, kad nebėra dėl ko gyventi“.

Bendraamžių, senelių, nepažįstamų žmonių panaudotas fizinis smurtas bei šeimoje stebėtas smurtas („skausmas, kai tėvas muša mamą“) buvo įvardytas tik pavieniais atvejais. Patirta seksualinė prievarta buvo paminėta tik vienoje anketoje („pirmą kartą mane išprievartavo“).

Netektys, skyrybos

Artimųjų mirtys, tėvų skyrybos yra itin stresogeniški ir traumuojantys gyvenimo įvykiai, todėl jie buvo išskirti į atskirą suicidinius polinkius paskatinusių priežasčių kategoriją. Atsakymuose artimųjų mirtys buvo paminėtos du kartus dažniau nei tėvų skyrybos. Tokiuose paaiškinimuose dažniausiai buvo įvardyta, kas mirė („mirė mama“, „mirė tėtis“, „mirė man brangus žmogus“, „artimas draugas“). Tik keliose anketose buvo pateikta daugiau šio skausmingo įvykio detalių, atskleisti su tuo susiję jausmai („mirė sesutė, sesė nutrenkė dėl mano kaltės“, „mamos ir tėčio netektis, iš skausmo, kad turiu būti vaikų namuose“).

Tėvų skyrybos paprastai plačiau nekomentuojamos, tiesiog parašoma, kad „išsiskyrė tėvai“ arba vienas iš tėvų „išėjo iš namų“.

Ryškus gyvenimo pasikeitimai

Ši priežasčių kategorija nebuvo labai gausi. Joje didesnę dalį sudarė sveikatos problemos („liga“,

„sunki liga“, „pablogėjo regėjimas“, „trauma, patekau į avariją“, „paguldė į ligoninę“, „mane paliko vieną ligoninėje gydytis anoreksijos, man buvo šokas, kad atskyrė nuo mamos“, „maniau, kad esu nėščia“) ir apibendrintai nusakyti gyvenimo įvykiai, įvardyti kaip „nelaimė“, „bėdos šeimoje“, „gyvenimo pasikeitimas“.

Prie ryškių gyvenimo pasikeitimų taip pat buvo priskirti keliuose anketose nurodyti atvejai, kai savižudiškas mintis ar ketinimus paskatino tokie įvykiai kaip „gaisras namuose“, „netyčia sužinojau, jog tėtis man netikras tėtis“, „pagavo policija ir apkaltino vagyste“, „persikėlėme gyventi į naują vietą“ ir pan.

Materialiniai sunkumai

Materialinius sunkumus moksleiviai minėjo retai. Juos dažniausiai nusakė apibendrintai („blogos (sunkios) gyvenimo sąlygos“, „sunki socialinė padėtis“, „skurdas“). Kai kuriais atvejais buvo konkrečiai įvardytas nepriteklis („pinigų trūkumas“, „skolos“, „neturiu to, ko man reikia“). Šiai priežasčių kategorijai buvo priskirti ir tie atvejai, kai moksleiviai kaip priežastį nurodė tėvų nedarbą.

Slegiantys jausmai

Rašydami apie savižudiškų minčių ir poelgių priežastis, slegiančius jausmus ir išgyvenimus moksleiviai nurodydavo dažniausiai.

Tokiuose paaiškinimuose jie buvo linkę apsiriboti keletu žodžių, kalbėti apibendrintai, išryškindami visa apimančių jausmo pobūdį. Šiuose atsakymuose itin dažnai kartojosi žodžiai „viskas“, „visi“, „niekas“.

Įvardytus jausmus suskirstėme į keletą pagrindinių subkategorijų pagal pasikartojimo dažnį:

a) Neviltis, nusivylimas pasauliu, gyvenimu.

Atsakymuose apie gyvenimo tikslo, prasmės nebuvimą dažnai kartojosi nuobodulio ir nuo-

vargio motyvai: „atsibodo gyventi“, „pavargau džiaugtis gyvenimu“, „pavargau gyventi“, „atrodė, kad gyvenime daug blogio, norėjau užmigti ir nebeatsikelti“. Kai kuriuose apibendrintuose gyvenimo vertinimuose buvo juntamas ryškus nepasitenkinimas ir pyktis: „sumautas gyvenimas“, „sušiktas gyvenimas“, „užkniso gyventi“.

b) Meilės stoka, vienišumas, nereikalingumo jausmas

Šio tipo atsakymuose kartojosi teiginiai: „niekas manęs nemylė“, „manęs nemylė, sako, kad blogiau už mane nieko nėra“, „niekas manęs nesupranta“, „niekas į mane nekreipia dėmesio“, „niekam negaliu išsipasakoti“, „esu niekam nereikalingas“, „niekam nerūpiu“.

c) Nervinė įtampa: „viskas nervina“, „nervai“.

d) Liūdesys, nelaimingumo jausmas: „gyvenimas tapo nemielas, norėjau mirti“, „buvau žiauriai nelaimingas“, „jaučiausi labai nelaimingas“.

e) Pyktis, keršto troškimas.

Išsakyto pykčio kryptys buvo skirtingos. Dažniausiai buvo pykstama ant kitų asmenų („norėjau, kad kitiems būtų liūdna“, „buvau supykęs, kam paleido į šį pasaulį“), gyvenimo („nekenčiu savo gyvenimo“), rečiau – ant paties savęs („nekenčiau savęs, visiems aš blogas“, „nekenčiu savęs, esu nevykėlis“).

f) Bloga nuotaika, depresija: „tiesiog buvo labai bloga nuotaika“, „depresija“.

g) Kaltė, gėda: „dėl visko kalta tik aš“, „jaučiausi didelę kaltę dėl to, kas įvyko“, „man buvo labai gėda“.

Sunkumai mokykloje

Viena pagrindinių su mokykla susijusių savižudiškų paskatų priežasčių – mokymosi nesėkmės: „nesiseka moksle“, „aš blogai mokausi“, „stengiuosi mokytis, o gaunu blogus pažymius“, „nesu-

prantu pamokų, man sunkiau mokytis nei kitiems“, „mane paliko antriems metams“. Nemaža grupė moksleivių anketose rašė, kad jiems savižudiškas mintis ar ketinimus sukėlė gautas blogas pažymys („gavau du“, „gavau blogą pažymį“).

Taip pat nurodomi ir kitokio pobūdžio sunkumai. Kartais jie įvardijami labai konkrečiai („užsisėdo auklėtoja“, „vaikai ir mokytojai mane atstūmė dėl fizikos kontrolinio darbo“), kartais – apibendrintai („bėdos, nemalonumai mokykloje“, „mokykloje būna blogai“). Pažymėtina, kad konfliktai ir nesutarimai su mokytojais tarp suicidiškus polinkius sukėlusių priežasčių minimi beveik tris kartus dažniau negu problemiški santykiai su klasės draugais.

Nemažai moksleivių suicidiškų paskatų priežastis aiškino „per dideliu krūviu“ ir dėl to kylančia įtampa („didžiulės krūvos namų darbų, nuo jų baigiu išprotėti“). Keletas moksleivių nurodė, kad nebenori gyventi, nes jiems „atsibodo, tingisi mokytis“.

Kitos priežastys

Kai kurių moksleivių nurodytų suicidinių paskatų priežasčių nebuvo galima priskirti nė vienai pirmiau minėtai kategorijai. Dažniausios suicidiškų minčių ar elgesio paskatos:

a) Konkretaus savižudybės būdo įvardijimas.

Tokie paaiškinimai paprastai buvo pradedami žodžiu „norėjosi“, toliau – nurodomas konkretus savižudybės būdas. Itin dažnai buvo kartojamas kritimas iš didelio aukščio (norėjosi: „iššokti per balkoną, langą, nušokti nuo aukšto pastato, nušokti nuo namo, iškristi iš medžio“). Taip pat buvo paminėtas noras „palįsti po traukinį“, „nusi-skandinti“, „persipjauti pilvą“, „išgerti daug vaistų“, „nusuoduoti“, „pasismaugti“, „nusišauti“. Vienas bandęs nusižudyti berniukas paminėjo, jog tokiam poelgiui jį paskatino tai, kad jis matė „kaip bandė nusižudyti tėvas“.

b) Smalsumas, noras TAI sužinoti:

„norėjau sužinoti, kas yra anapus“, „norėjau pamatyti Dievą“, „norėjau sužinoti, koks tai jausmas“, „norėjau sužinoti, kaip tai įvyktų“. Tokius paaiškinimus dažniausiai pateikdavo penktų ir septintų klasių moksleiviai.

c) Nepasitenkinimas savimi, savo išvaizda:

„esu bloga (-as)“, „niekam tikęs“, „esu labai stora“, „stora ir negraži“, „nepatenkinama savo kūnu“, „svoris“ ir pan. Nepasitenkinimą išvaizda ir svoriu, kaip skaudžių išgyvenimų priežastį, minėjo tik mergaitės. Šioje grupėje tik vienas berniukas mintis apie savižudybę aiškino tuo, kad jis yra „atlėpaušis“.

d) Narkotikų, alkoholio vartojimas:

„narkotikai“, „buvau išgėręs alkoholio“, „aptemo protas, nes buvau girtas“, „narkotikai, per stebuklą likau gyva“.

Keletas moksleivių, bandydami paaiškinti suicidiškų minčių paskatas, išsakė apibendrintą neigiamą gyvenimo vertinimą („pats gyvenimas“, „noras išsilaisvinti iš nevisavertiško pasaulio ir žmonių“) ir nepasitenkinimą gyvenamąja vieta („gyvenu kaime, o norėčiau gyventi mieste“, „nepatinka gyventi Lietuvoje“).

Pažymėtini ir tie atvejai, kai priežastis nebuvo nurodyta, tačiau išreikštas pabrėžtas nenoras ją įvardyti: „priežastis, kurios nenoriu sakyti“, „negaliu sakyti“, „nesakysiu“, „paslaptis“, „nesvarbu“, „ar jums tai rūpi?“, „tai pernelyg skaudu“, „ne jūsų reikalas“. Tokius paaiškinimus dažniausiai pateikdavo didelės suicidinės rizikos grupei priskiriami paaugliai (dažnai galvoję jantys, planavę ir bandę nusižudyti).

Rezultatų aptarimas

Pastarojo meto tyrinėjimai rodo, kad dabartinei jaunų žmonių kartai mintys apie savižudybę ir

suicidiškas elgesys būdingesni nei anksčiau gyvenusiems jauniems žmonėms. Šie į save nukreipti destruktivūs polinkiai intensyviausiai reiškiasi paauglystėje. Užsienyje atliktų anoniminių paauglių apklausų duomenimis, apie savižudybę būna galvoję apie 20–30 proc. paauglių, nuo 2 proc. iki 12 proc. jaunų žmonių teigia gyvenime bandę nusižudyti (Goldney, 1993; De Wilde, Kienhorst, 1994; Beutrais, 2002; Hawton et al., 2002). Daugiau kaip dešimtmetį atliekami Lietuvos moksleivių sveikatos ir gyvenimo tyrimai rodo, kad šalies paauglių suicidiškumo rodikliai yra aukštesni nei paminėtieji. Pavyzdžiui, 1998 metų tyrimo duomenimis, beveik 40 proc. vienuolikos, trylikos ir penkiolikos metų paauglių buvo galvoję apie savižudybę, kūrę konkrečius savižudybės planus ar bandę nusižudyti (Žemaitienė, Zaborskis, 1999). 2002 metų apklausos duomenys rodo, kad moksleivių suicidinių polinkių dažnis kiek sumažėjo, o paplitimo ypatumai panašėja į kitose Europos šalyse nustatomus dėsningumus: galvojančių ir bandančių nusižudyti paauglių skaičius didėja su amžiumi, mergaičių suicidiškumo rodikliai beveik du kartus aukštesni nei berniukų. Tokie pat dėsningumai aptinkami daugumoje Vakarų šalyse atliktų studijų (Beutrais, 2002; Alison et al., 2001). Kai kurie autoriai tai sieja su skirtingomis jaunuolių depresškumo apraiškomis ir atkreipia dėmesį į tai, jog vidutinio lygio depresija pasižyminčios mergaitės dažniau nei berniukai linkusios kalbėti apie savižudybę (Alison et al., 2001).

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog suicidiškumo rodiklių sumažėjimą lėmė teigiami poslinkiai moksleivių, kurie “kartais” pagalvoja apie savižudybę, grupėje. Tačiau didelė suicidine rizika pasižyminčių (dažnai galvojančių apie savižudybę, planavusių ir bandžusių nusižudyti) moksleivių skaičius išlieka nepakitęs ir didelis. Tokie moksleiviai penktose, septintose ir devin-

tose klasėse sudaro apie dešimt procentų. Šiuos rodiklius sunku vienareikšmiškai įvertinti. Kai kurių autorių manymu, savižudybės, kaip elgesio alternatyvos, svarstymas gali būti vertinamas kaip būdingas paauglystei ir gana normalus šiam amžiui problemų įveikos būdas (Kerkhof, 2001). Netiesioginis tokio požiūrio patvirtinimas gali būti ir tas faktas, kad vyresniame amžiuje dažniausiai nustatomas daug mažesnis minčių apie savižudybę paplitimas (Crosby et al., 1999). Kiti autoriai linkę pabrėžti, kad bet kokios suicidiškumo apraiškos, neatsižvelgiant į lytį ir amžių, turi būti vertinamos labai rimtai, kaip galimos savižudybės grėsmės ženklas (Pelkonen, Marttunen, 2003; King, 1999). Sukaupta gana daug faktų, įrodančių suicidinių polinkių, savižudybės bandymų ir įvykdytų savižudybių tarpusavio ryšį. Mintys apie savižudybę dažniausiai lydi savižudybės bandymus, o daugelis nusižudžiusiųjų kartą ar kelis kartus būna bandę žudyti (Kienhorst et al., 1995; Gailienė, 1998).

Nepalankia kryptimi besivystantys Lietuvos jaunimo savižudybių rodikliai skatina atsakingai vertinti aukštus moksleivių suicidinės rizikos rodiklius ir ieškoti šio reiškinio priežasčių. Todėl į apklausos anketą buvo įtrauktas klausimas apie savižudiškas mintis, ketinimus ir veiksmus paskatinusias priežastis. Vertinant moksleivių atsakymus išskirtos suicidinių polinkių priežasčių kategorijos atitiko ir mokslinėje literatūroje dažniausiai minimus paauglių suicidinės rizikos veiksnius (Gailienė, 1998; Leskauskas, 1998; Park, Goodyer, 2000; Pilkauskaitė, 1999; Žemaitienė, Zaborskis, 1999; Beutrais, 2002; Grunbaum et al., 2002; Borowsky et al., 2001; Hazler, Denham, 2002; Agerbo et al., 2002). Be abejonės, remiantis tik anoniminių apklausos duomenimis, atsakyti į klausimą, kokia prasmė slypi po apibendrintai išsakomomis mintimis ir ketinimais nusižudyti, beveik neįmanoma. Specialistų patirtis rodo, kad šis uždavi-

nys sunkiai sprendžiamas ir klinikinėje praktikoje (Apter et al., 2003). Mintims apie savižudybę būdingas stiprus ambivalentiškumas. Jos gali atspindėti svajones, ateities troškimus, iliuzijas, viltis, gyvenimo kokybės vertinimą. Tačiau anoniminė apklausa gali būti panaudota semantiniam suicidiškų minčių išraiškos vertinimui. Žinojimas, kaip vaikai ir paaugliai linkę kalbėti apie savižudiškus polinkius, kaip jie juos interpretuoja, kokios mintys jiems kyla analizuojant destruktivius impulsus paskatinusią situaciją, padeda geriau pažinti ir atpažinti tokius vaikus. Lietuvoje šios problemos nebuvo išsamiau tyrinėtos.

Atliktas tyrimas parodė, kad suicidinių polinkių turintys moksleiviai linkę kalbėti apie savižudiškas mintis ir aiškinti jų priežastis. Itin svarbu pažymėti, kad dažnai galvojančios apie savižudybę, planavę ar bandę nusižudyti moksleiviai beveik du kartus dažniau atskleidavo slegiančius išgyvenimus paskatinusias aplinkybes nei tie, kurie „kartais“ pagalvodavo apie savižudybę. Aptardami savižudiškų paskatų priežastis, moksleiviai dažniausiai minėjo slegiančius jausmus ir išgyvenimus. Pateiktuose paaikškinimuose paprastai nebuvo išsamiai aprašoma situacija ar įvykiai; savijautą buvo bandoma apibūdinti apibendrintai, kalbant apie „nusibodusį“ gyvenimą, nuovargį, vienišumą, nelaimingumą, pyktį ar keršto troškimą. Šiuose atsakymuose ypač dažnai kartojosi žodžiai „viskas“, „visi“, „niekas“. Didelė tikimybė, kad po tokiomis pasisakymais gali slypėti ne tik traumojančių įvykių sukelti skausmingi išgyvenimai, bet ir depresija. Depresiškų asmenų polinkis generalizuoti, suabsoliutinti negatyvias mintis ir vertinimus yra įrodytas daugelyje tyrimų (Carver, 1998; Park, Goodyer, 2000). Apie didesnę depresiškų paauglių savižudiško elgesio tikimybę byloja ir lietuvių autorių darbai (Leskauskas, 2000; Ribakovienė, 2002; Ramanauskienė ir kt., 2002). Manoma, kad absoliu-

tūs įsitikinimai įsitvirtina, jei jie atsiranda labai traumuojančiomis aplinkybėmis, arba jei nuosekli ankstyvoji patirtis įtikina, kad jie išlieka teisingi mums augant (Greenberger, Padesky, 2000). Pažymėtina ir tai, kad demonstratyviai išsakytas nenoras kalbėti taip pat gali būti interpretuojamas kaip pagalbos šauksmas, nes tokius atsakymus dažniausiai pateikdavo didelės suicidinės rizikos grupei priskirti paaugliai.

Mūsų duomenimis, kalbėdamas apie suicidinių polinkių priežastis mergaitės du kartus dažniau apeliuoja į jausmus nei berniukai. Didele suicidine rizika pasižyminčių moksleivių grupėje šis skirtumas dar ryškesnis. Tai rodo, jog mergaitės itin linkusios remtis emocijomis, jausmine patirtimi, o berniukai dažniau įvardija konkrečius faktus ir įvykius. Į šiuos skirtumus reikėtų atsižvelgti vaikų ir paauglių savižudybių prevencijoje.

Šiuos skirtumus gali sąlygoti berniukų ir mergaičių kognityvinės raidos ypatumai, kultūrinės normos bei socializacijos patirtis. Mergaičių ir berniukų depresiškumo rodiklių skirtumai nustatomi daugelyje tokio pobūdžio tyrimų, tačiau nėra patikimų įrodymų, kad mergaitės ir moterys yra depresijos labiau pažeidžiamos. Pastebėta, kad jos linkusios pateikti išsamesnę ir nuoseklesnę savo sveikatos bei savijautos istoriją nei vyrai (Mosicki, 1994).

Suicidinių polinkių priežasčių analizė parodė, kad savižudiški polinkiai gali būti paskatinti pačių įvairiausių gyvenimo įvykių ir situacijų. Bendravimo sunkumai šeimoje, netektys, ryškūs gyvenimo pasikeitimai ir materialiniai sunkumai buvo beveik vienodai dažnai minimi ir berniukų, ir mergaičių. Tyrimai rodo, kad prieš savižudybę, ketinimus ir bandymus nusižudyti paprastai nustatoma eilė įvairių stresogeniškų gyvenimo įvykių (Spirito et al., 1989; Hirsch et al., 1996; Ribakovienė, Pūras, 2002; Cooper et al., 2002). Pagal aplinkybes vienodai išsakytos suicidiškos mintys ar ketinimai gali turėti skir-

tingą semantinę prasmę ir suicidinės rizikos laipsnį. Todėl, interpretuojant vaiko išgyvenimus, reikia įvertinti ir situacinį kontekstą.

Būtina atkreipti dėmesį į tai, kad jaunesnieji moksleiviai, aiškindami savižudiškų ketinimų priežastis, neretai nurodydavo norą išbandyti vieną ar kitą savižudybės būdą, pajusti, „ką žmogus jaučia mirdamas“, „koks gyvenimas yra anapus“. Tokiuose paaiškinimuose atsispindi ne tik natūrali mirties sampratos raida vaikystėje ir paauglystėje, bet ir aplinkos, kurioje apstu informacijos apie savižudybes ir jų būdus, poveikis. Tai pakankamai nauja ir netikėta įžvalga, nes, mūsų žiniomis, šie vaikų ir paauglių savižudiškų paskatų motyvai Lietuvoje nėra išsamiau tyrinėti. Atliktas tyrimas parodė, kad tokie moksleivių pasisakymai turėtų paskatinti aplinkinius suklusti, nes jie gali reikšti, jog smalsaudamas vaikas atsidūrė ties pavojinga riba arba pats nebesusidoroja su užklupusiomis nesėkmėmis ar emocinėmis problemomis.

Atlikto tyrimo duomenys akivaizdžiai parodė, koks svarbus vaidmuo moksleivių savižudybių prevencijoje tenka bendraamžiams, mokytojams ir tėvams, jų sugebėjimui išiklausyti į vaikų jausmus, juos suprasti ir tinkamai reaguoti.

LITERATŪRA

Agerbo E., Mortensen P. B., Nordentoft M. Familial, psychiatric, and socioeconomic risk factors for suicide in young people: nested case-control study // *British Medical Journal*. 2002, vol. 325, p. 74–78.

Alison S., Roeger L., Martin G., Keeves J. Gender differences in the relationship between depression and suicidal ideation in young adolescents // *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*. 2001, vol. 35, p. 498–504.

Apter A., Horesh N., Gothelf D., Zalsman G., Erlich Z., Soreni N., Weizman A. Depression and suicidal behavior in adolescent inpatients with obsessive compulsive disorder // *Journal Affective Disorders*. 2003, vol. 75, p. 181–189.

Išvados

1. Savižudiški polinkiai būdingi trečdaliui (32,5 proc.) vienuolikos, trylikos ir penkiolikos metų amžiaus moksleivių. Beveik dešimtadalis moksleivių buvo dažnai galvoję apie savižudybę, kūrę konkrečius savižudybės planus ar bandę nusižudyti. Mergaitės suicidiniais polinkiais pasižymėjo beveik du kartus dažniau nei berniukai.

2. Savižudiškų polinkių turintys moksleiviai buvo linkę paaiškinti jų priežastis (jas pateikė beveik pusė šių moksleivių). Didele suicidine rizika pasižymintys moksleiviai beveik du kartus dažniau atskleisdavo slegiančius išgyvenimus paskatinusias aplinkybes nei kartais apie savižudybę pagalvojęs jų bendraamžiai.

3. Aptardami savižudiškų paskatų priežastis, moksleiviai dažniausiai nurodė slegiančius jausmus ir išgyvenimus. Jaunesnieji moksleiviai suicidiško elgesio paskatas itin dažnai aiškino smalsumu ir noru išbandyti įvairius savižudybės būdus.

4. Moksleivių savižudybių prevencijoje daugiau dėmesio reikėtų skirti tėvų, bendraamžių ir specialistų sugebėjimo išiklausyti, atpažinti ir tinkamai reaguoti į vaikų jausmus ugdymui.

Beutrais A. L. Gender issues in youth suicidal behaviour // *Emergency Medicine*. 2002, vol. 14, p. 35–42.

Borowsky I. W., Ireland M., Resnick M. D. Adolescent suicide attempts: risk and protectors // *Journal Pediatrics*. 2001, vol. 107, p. 485–494.

Boergers J., Spirito A. Reasons for adolescent suicide attempts: associations with psychological functioning // *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 1998, vol. 37, p. 1287–1301.

Brent D. A., Perper J. A. Stressful life events, psychopathology, and adolescent suicide: A case control study // *Suicide & Life-Threatening Behavior*. 1993, vol. 23, p. 179–188.

- Carver C. S. Generalization, adverse events, and development of depressive symptoms // *Journal of Personality*. 1998, vol. 66, p. 607–619.
- Cooper J., Appleby L., Amos T. Life events preceding suicide by young people // *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*. 2002, vol. 37, p. 271–275.
- Crosby A. E., Cheltenham M. P., Sacks J. J. Incidence of suicidal ideation and behaviour in the United States in 1994 // *Suicide & Life-Threatening Behavior*. 1999, vol. 29, p. 131–140.
- Health behaviour in school-aged children: Research protocol for the 1997–1998 survey. A world health organization cross-national study / C. Currie (Ed.). Edinburgh, Scotland: University of Edinburgh, 1998.
- Gailienė D. Jie neturėjo mirti: savizudybės Lietuvoje. Vilnius: Tyto Alba, 1998.
- Gailienė D., Trofimova J., Žemaitienė N., Miliukaitė A. Žiniasklaidoje pateikiamų savizudybės pavyzdžių poveikis paaugliams ir jaunuoliams // *Psichologija*. 1999, t. 19, p. 71–78.
- Goldney R. D. Suicide in the young // *Journal of Paediatrics and Child Health*. 1993, vol. 29 (1), p. 50–52.
- Greenberger D., Padesky Ch. A. Nuotaika paklūsta protui. Keiskite jauseną keisdami mąstyseną. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 2000.
- Grøholt B., Ekeberg Ø., Wihstrøm L., Haldorsen T. Suicide among children and younger and older adolescents in Norway: a comparative study // *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 1998, vol. 37, p. 473–487.
- Grunbaum J., Kann L., Kinchen S., Lowry R., Kolbe L., Williams B., Ross J. G. Youth risk behavioral surveillance-United States, 2001 // *Journal of School Health*. 2002, vol. 72, p. 313–329.
- Hawton K., Rodham K., Evans E., Weatherall R. Deliberate self harm in adolescents: self report survey in England // *British Medical Journal*. 2002, vol. 325, p. 1207–1211.
- Hazler R. J., Denham Sh. A. Social isolation of youth at risk: conceptualizations and practical implications // *Journal of Counseling & Development*. 2002, vol. 80, p. 403–410.
- Hirsch J. K., Ellis J. B. Differences in life stress and reasons for living among college suicide ideators and non-ideators // *College Student Journal*. 1996, vol. 30, p. 377–387.
- Kerkhof Ad. J. F. M., Arensman E. Pathways to suicide: The epidemiology of the suicidal process // *Understanding suicidal behaviour: The suicidal process approach to research, treatment and prevention* / Ed. by K. van Heeringen. New York: Willey & Sons LTD, 2001. P. 15–40.
- Kerfoot M. Youth suicide and deliberate self harm // *Young people and mental health* / Ed. by P. Aggleton, J. Hurry, I. Warwick. New York: Willey & Sons LTD, 1999. P. 111–131.
- Kienhorst I. W. M., de Wilde E. J., Diekstra R. F. W. Suicidal behaviour in adolescents // *Archives of Suicide Research*. 1995, vol. 1, p. 185–209.
- King K. A. 15 myths about adolescent suicide // *Education Digest*. 1999, vol. 65, p. 68–71.
- Leenaars A., Wenckstern S. Suicide in the school-age child and adolescent // *Leenaars A. Life-span perspectives of suicide*. New York: Plenum, 1991. P. 95–107.
- Leskauskas D. Bandžiusų žudyti vaikų psichinės sveikatos problemos // *Vaikas visuomenėje ir jo socializacija*. Kaunas: VDU, 1998. P. 29–33.
- Leskauskas D. Ryšiai tarp paauglių mergaičių bandymų žudyti ir klinikinės depresijos // *Daktaro disertacija*. Kaunas, 2000.
- Lietuvos vaikai // *Statistikos rinkinys*. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2001.
- Moscicki E. K. Gender differences in completed and attempted suicides // *Annals of Epidemiology*. 1994. P. 152–158.
- Park R. J., Goodyer I. M. Clinical guidelines for depressive disorders in childhood and adolescence // *European Child & Adolescent Psychiatry*. 2000, vol. 9, p. 147–161.
- Pelkonen M., Marttunen M. Child and adolescent suicide: Epidemiology, risk factors, and approaches to prevention // *Journal Pediatrics, Drugs*. 2003, vol. 5, p. 243–265.
- Pilkauskaitė R. Psichologinės paauglių problemos ir konsultavimas // *Vaikų psichologinis konsultavimas*. Vilnius: Valstybinis psichikos sveikatos centras, 1999. P. 31–49.
- Ramanauskienė T., Matulionienė V., Martinkienė V. Paauglių depresiskumas ir savizudybės pavojus (lyginamoji analizė Klaipėdos, Kauno ir Šiaulių miestuose) // *Medicina*. 2002, t. 38, p. 393–397.
- Ribakovienė V. Mėginusių žudyti mergaičių (13–17 metų) psichosocialiniai ypatumai. Daktaro disertacija. Vilnius, 2002.
- Ribakovienė V., Pūras D. Socialinių veiksnių ryšys su savizudišku paauglių mergaičių elgesiu // *Medicina*. 2002, t. 38, p. 379–386.

Shaffer D. Suicide in childhood and early adolescence // *Childhood Psychology and Psychiatry*. 1974, vol. 15, p. 275–291.

Smith M. Half in love with easeful death? Social work with adolescents who harm themselves // *Journal of Social Work and Practice*. 2002, vol. 16, p. 55–65.

Spirito A., Overholser J., Stark L. J. Common problems and coping strategies: II. Findings with adolescent suicide attempters // *Journal of Abnormal Child Psychology*. 1989, vol. 17, p. 213–221.

De Wilde E. J., Kienhorst C. W. M. Suicide attempts in adolescence: self-report and “other-report”

// A. J. F. M. Kerkhof, A. Shmidtke, U. Bille-Brahe et al. Attempted suicide in Europe. Findings from the multicentre study on parasuicide by the WHO regional office for Europe. Leiden/Copenhagen. DSWO-Press, WAO, 1994. P. 263–269.

Žemaitienė N., Zaborskis A. Lietuvos paauglių suicidiniai ketinimai 1994–1998 metais // *Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas*. 1999, t. 3, p. 110–114.

Žemaitienė N., Jaruševičienė L., Gailienė D. Savižudybė mokykloje // *Savižudybių prevencijos idėjos / D. Gailienė (sudarytoja)*. Vilnius: Tyto Alba, 2001. P. 138–171.

SCHOOLCHILDREN'S SELF-REPORTED EXPLANATIONS OF SUICIDAL IDEATION

Nida Žemaitienė, Apolinaras Zaborskis

Summary

This article presents nationally representative data on the prevalence of suicidal tendencies and self reported explanations of their causes.

The analysis is based on the data of the survey conducted in 2002 according to the methodology of the WHO Cross-National study on Health Behaviour in School-aged Children (HBSC). The sample was expected to represent the whole country from the point of view of age, sex, nationality and the place of living. A stratified cluster sampling design was used to draw a sample of 11, 13 and 15 year old Lithuanian schoolchildren. Regarding the actual number of pupils in the lists of selected classes the response rate was approximately 96 percents. The final population of the cleaned data consisted of 5645 schoolchildren: 2887 (51.1%) boys and 2758 (48.9%) girls.

The survey instrument was a standardized anonymous questionnaire. The focus question group concerning suicides was included into Lithuanian questionnaire version in order to study the suicidal ideation and behaviour in adolescents. The assessment of the prevalence of suicidal tendencies among schoolchildren was made considering answers to the question “Have you ever had any thoughts about suicide?” Reasons for suicidal thoughts or behaviour were reported in free form, replying to the question “If you have been at the edge to suicide (have had frequent thoughts, planned) or tried to commit it, give briefly the main reasons that have evoked such feelings or behaviour.”

The findings demonstrated that suicidal tendencies are typical to about one third (32.5%) of eleven, thirteen and fifteen year old schoolchildren: 24.1% of respondents appointed that they sometimes have thoughts about suicide, 4.0% claimed to have frequent thoughts about it, 2.7% had thought about suicide rather seriously and making concrete plans how to commit it, 1.7% mentioned that they had tried to commit suicide. Girls tended to have suicidal inclinations almost twice more often than boys.

The data received show, that schoolchildren were inclined to disclose triggers of their suicidal intentions. Various explanations of the reasons of suicidal tendencies were set forth by 42.7% of suicidal boys and girls. Discussing reasons for suicidal inducements, schoolchildren most often mentioned depressing feelings and experiences. Usually in the provided explanations there was no thorough description of situation or events; schoolchildren tried to define the way they feel in general terms, mentioning “tired” life, fatigue, loneliness, unhappiness, anger or desire of revenge. There is a great probability that beneath such expressions there could be hidden not only painful experiences caused by traumatizing events but also depression. Comparison by gender showed that girls were especially prone to refer to emotional, sensual experience, whereas boys more often gave concrete facts and events. Rather often while explaining reasons of suicidal attempts younger children named a wish to try one or other way of suicide, to experience “what a person feels when

dying”, “what is life like beyond.” The carried out survey proved that such thoughts expressed by schoolchildren should warn about possible risk to a child who may be either eager to satisfy curiosity or not able

to cope with emotional problems or misfortunes. These findings indicate that all signs of depressive mood and suicidal behaviour of adolescents must be taken seriously.

Iteikta 2004 02 18